

Garvaregården 6:8

– en ny gestaltning med historisk anknytning.

Garvaregården 6:8

- a new design with historical connection.

Författare Maja-Lena Refsbäck

Garvaregården 6:8- en ny gestaltning med historisk anknytning.

Garvaregården 6:8- a new design with historical connection.

Maja-Lena Refsbäck

Handledare: Jaana Sippola Westerlund, SLU, Landskapsarkitektur, planering & förvaltning.

Btr handledare: Lisa Wård, SLU, Landskapsarkitektur, planering & förvaltning.

Examinator: Åsa Klintborg Ahlklo, SLU, Landskapsarkitektur, planering & förvaltning.

Omfattning: 15 hp

Nivå och fördjupning: G2E

Kurstitel: Kandidatarbete i trädgårdsdesign

Kurskod: EX0652

Program/utbildning: Trädgårdsingenjörsprogrammet: design

Examen: Kandidatexamen i trädgårdsdesign

Ämne: Landskapsplanering

Utgivningsort: Alnarp

Utgivningsmånad och -år: Juni -13

Omslagsbild: Garvaregården, Maja-Lena Refsbäck 2013

Serienamn: Självständigt arbete vid LTJ-fakulteten, SLU

Elektronisk publicering: <http://stud.epsilon.slu.se>

Nyckelord: Restaurering, trädgårdsdesign, 1800-tal, bergslagen

FÖRORD

Första gången jag sneglade in i Garvaregårdens trädgård var när min häst rymde dit, han tyckte kanske också att där verkade trevligt att vara, andra gången var sommaren då min farbror köpt Garvaregården och frågade om jag ville beskära de gamla äppelträden som står där. Det gjorde jag aldrig men någonstans i mitt bakhuvud, ända sedan Sisu rymt dit, fanns idén om att den vackra gamla gården inte var färdig och att där fattades något. Så när utbildningen på Alnarp började närma sig sitt slut och jag, lätt panikslagen, skulle välja något att skriva om var idén plötsligt där igen, uppenbar och alldeles självklar.

Först och främst vill jag tacka alla som hjälpt mig i sökandet av information, bidragit med sin kunskap och visat stort intresse för mitt arbete!

Stort tack till min handledare Jaana Sippola Westerlund, biträdande handledare Lisa Wård och till min examiner Åsa Klintborg Ahlklo.
Ett stort tack till Eivor Andersson för att jag fick springa i din trädgård och för hjälpen med gamla fotografier.

Mamma och syster Anni, tack för att ni lyssnat på mina uppläsningar och resten av familj och vänner som har stått ut när jag ”snöat” in.
Tack Farbror för att jag fick rita på din trädgård, hoppas att du blir inspirerad och vill göra verklighet av det!

Tack D för att det räcker med en bild på dig så blir man lugn.

Maja-Lena Refsbäck
Alnarp, juni 2013

SAMMANFATTNING

Garvaregården är en bergsmangård byggd år 1810 och det finns en önskan om att restaurera trädgården i historiskt ursprunglig stil. Det finns inget dokumenterat om trädgården som till största delen är belägen om husets östra sida. Syrénhäck, äppelträd och vinbärsbuskar är några utav de växter som finns där. Med hjälp av ett antal analyspunkter, som rekommenderats i utbildningen när man kommer till en projektplats, har jag gjort en inventeringsplan efter utmätning och växtlista efter artbestämning. Under arbetets gång har jag därför iakttagit vad som sker på platsen. T.ex. rörelsemönster, väderstreck, ljus och skugga, vind osv.

Hur restaurerar man då en trädgård där ingen dokumentation finns och vad är det som gör bergsmansträdgårdarna unika? Bergsmansträdgårdarna är ett än så länge till större delen outforskat område trots att det finns många gårdar där byggnaderna är bevarade. Tyvärr är det så att själva trädgårdarna bara visar få spår av sitt forna jag. För att förstå vart vi är på väg måste vi veta var vi kommer ifrån. Och det finns ett värde i att en plats som denna bergsmangård kan fungera i nutiden men samtidigt vara en länk till historien. Det är också ett attraktionsvärde för området att bevara något så unikt, identitetsskapande och även "exotiskt" i många fall för att locka turister, nya innevånare och gamla innevånare att stanna. Det finns därför ett intresse att ge en helhet till gårdarna i form av en historisk trädgårdsgestaltning.

I den här uppsatsen besvaras frågan hur man med ny gestaltning och växtval kan skapa en trädgård som den kan ha sett ut i slutet av 1800-talet.

Abstract

Garvaregården is, for this particular area in the middle of Sweden, a traditional house built in 1810 and there is a desire to restore the garden in historic original style. There is no documentation on the present garden that for the most part is located on the housing east side. A hedge of lilac, some old trees of apple and currant bushes are some of the plants that are there today. With the help of a number of different analyses, as recommended in this education when it comes to a project site, I have made an inventory of the grounds and a list of present plants by identification. In the course of the work I have therefore complied with what is happening on the site. For example, patterns of movement, winds, light and shadow, wind, etc.

How is a restoration made possible in a garden where there is no past documentation and what it is that makes these particular gardens unique? The gardens of Bergslagen in this time period are yet an un-researched area despite the fact that there are many farms where the buildings are preserved. Unfortunately, it is so that the gardens only show few traces of its former glory. In order to understand where we are going we must know where we come from. And there is a value in a place as this Bergsmangård for it to live on and have a function in the present but at the same time be a link to the past. It is also valuable for the region to preserve something so unique, identity-building and also the exotic landscape, in order to attract tourists, the new inhabitants and the old inhabitants to stay. There is therefore an interest to complete these farms with an authentic garden.

In this paper the question of how to restore an old garden without documentation is made possible through studies and choices of plants that can create a garden that feels authentic to the time period.

Innehållsförteckning

INLEDNING.....	1
BAKGRUND	1
Platsen	1
SYFTE/MÅL	1
AVGRÄNSNING	1
METOD	2
Analys	3
Koncept	3
Gestaltning	3
Historisk studie	4
Bergslagens historia	4
Trädgårdsstilar.....	4
Barock och renässans	4
1700-talet	5
1800-talet	5
Stilen år 1850-1900, enklare gårdar och torp.....	6
Växter 1850-1900	7
Analys	8
Platsen: Garvaregården 6:8	8
Fysiska förhållanden	10
Önskemål	11
Referensplatser.....	11
Siggebohyttan.....	12
Övre Nyhyttan.....	13
Koncept	14
Gestaltning (för skalenlig plan se bilaga plan 2).....	15
Växtlista	16
Träd	16
Buskar	16
Klätterväxter.....	17
Perenner	18
Gräs	19
Lökar & Knölar.....	19
Rosor	20
Frukt & Bär	20
Utplanteringsväxter & Annueller	20
DISKUSSION.....	21
FÖRSLAGET.....	21
VIDARE FORSKNING.....	22
REFERENSER.....	23

INLEDNING

Kandidatuppsatsen är skriven inom ämnet landskapsplanering vid Sveriges lantbruksuniversitet (SLU), Alnarp.

Uppsatsen består av två delar:

- en övergripande beskrivning av området Bergslagen och projektets närmsta omgivning och historik.
- Garvaregården nu och då. Referensplatser och en beskrivning av trädgårdshistoria som underlag för slutprodukten, ett gestaltungsförslag grundat på de historiska undersökningar som görs både litterärt och genom referensplatser.

BAKGRUND

Platsen

Bergslagen karaktäriseras av sin natur och bergslagsgårdar i rött med vita knutar. Det finns en lång historia bakom alla dessa gårdar som präglats av brytning och smältning av malmer i bergsbruken. Mitt i hjärtat av Bergslagen ligger Nora, en av Sveriges tre bäst bevarade trästäder, som har fått Europa Nostras pris för byggnads- och kulturminnesvård i Europa. En liten bit utanför Nora ligger Järnboåsbygden där man värnar om traktens kulturvärde och satsar stort på att hålla de små byarna vid liv. En av dessa byar är Nyhyttan där denna bergsmansgård i fråga ligger. Gården är byggd år 1810 och det finns en önskan om att återställa tomten i historiskt ursprunglig stil.

SYFTE/MÅL

Syftet med arbetet är att undersöka hur bergsmansgårdarna har sett ut och att svara på följande frågor:

- Hur skapar man en ny gestaltning med historisk anknytning?
- Kan man även i växtval återskapa en autentisk gestaltning?

Målet är att föreslå ett gestaltungsförslag som återskapar upplevelsen av hur Garvaregården kan ha sett ut i slutet av 1800-talet och som ska fungera även idag.

AVGRÄNSNING

Det finns väldigt lite dokumenterad information om bergsmansträdgårdar. Det får jag bekräftat från både litteraturstudier och via intervjuer.

Av historiska skäl har jag valt att begränsa min gestaltning till prydnadsträdgårdar åren 1850-1900 i stil och växtval. Jag kommer att hålla mig till de växter som fanns tillgängliga då och som finns att få tag på idag med undantag om sorten exempelvis är angripen av någon idag känd sjukdom/problem och sådant fall föreslå annan sort eller art som är liknande men kvalitetsmässigt bättre val.

Eftersom förslaget är begränsat till gestaltning utesluter jag att gå in i planteringarnas detalj utan förhåller mig till en övergripande presentation som lämnar öppet för vidare arbete. Gestaltungsplan med tillhörande illustrationer presenteras i bifogat A3-format skala 1:300. Avgränsat från detta arbete är plantering-och materialplaner med tillhörande växtlistor, konstruktionsritningar och skötselplan.

METOD

Att återskapa en historisk stil handlar om att återskapa en upplevelse. Om detta skriver Andersson (1990), dåvarande landskapsarkitekt och prof.vid Konstakademien i Köpenhamn. Han beskriver hur man kan restaurera efter tre olika metoder: *rekonstruktion*, *renovering* och *förnyelse*. Vilken av dessa metoder man väljer beror på vilket underlag man har för platsen. Hur mycket historisk dokumentation som finns i form av ritningar, lämningar och annan information.

En *rekonstruktion* innebär en total återskapelse. Den skall vara historiskt korrekt och baseras på de ritningar, material och teknik som ursprungligen föreslagits platsen. *Renovering* beskrivs som rekonstruktionens motsats, en balans av ursprungligheten och "tidens tand". Det som tillkommit efter originalplanen och växter som utvecklats skall tillsammans med konstnärligt arbete och historisk dokumentation återskapa den tidigare känslan.

Då det varken finns dokumentation nog eller om trädgården förfallit så pass att man inte kan renovera den kan man ta till metoden som kallas *fri förnyelse*. Det betyder att man med konstnärlig frihet skapar en upplevelserik miljö som passar platsen och ger den tillbaka sin "värdighet". *Genius loci*, platsens själ, är ett begrepp som är hämtat ur den antika litteraturen där värdet att "lyssna" på platsens behov och på så vis skapa något som fungerar. De materiella och stämningsbärande egenskaperna på platsen tar speciell plats i denna typ av restaurering.

I intervju med Mossige-Norheim (1992) berättar Sven-Ingvar Andersson om hur han tar sig an en restaurering. Han börjar med en inventering av platsen och de dokument som finns. Om platsen innehåller fler än en epok stilmässigt är det lättast att bestämma sig för en och förhålla sig till den. Vidare anser han att det är planen, växterna och stämningen som avgör om restaureringen är äkta, den "poetiska upplevelsen". En kombination av platsens själ och de dokumenterade elementen från tidsperioden som kan få trädgården att kännas autentisk.

Den metod som passar bäst i denna arbetsprocess borde vara en blandning av de två senare metoderna, *renovering* och *fri förnyelse*. Då halva trädgården är av obestämd ålder men i så pass gott skick att den är värd att behållas tills vidare och där "tidens tand" ger en stark känsla av det förflutna. Allmän historisk dokumentation om trädgårdar från tiden då huset byggts samt historia i större sammanhang får tillsammans med platsstudie och *genius loci* inspirera till gestaltungsförslaget. Metoden ger ett gestaltungsförslag som återskapar upplevelsen av hur Garvaregården kunde ha sett ut.

En inventering av platsen jämförs med eventuella ritningar och man kan även leta efter sänkor och andra spår i topografin som kan avslöja något om tidigare planteringar med mera (Currie 2005).

Det finns olika metoder för att nå resultat i en gestaltungsprocess och många gånger så är det själva projektet i sig som avgör vilken metod som passar bäst. Den metod som utbildningen har förespråkat och som introducerades år 2 i kursen "Trädgårdsdesign-

metod och material” går efter processmodellen *Analys-Koncept-Gestaltning*.

Enligt denna modell skall man i inledningsskedet analysera projektet, hitta ”problemet”, fördelar-nackdelar, önskemål från kund osv. Det viktiga är att hitta svar på de frågor som uppstår i arbetets initiala fas. Analysen kan innehålla befintlig plan på platsen, rörelsemönster och växtinventering samt iakttagelser om platsens ”status”. Platsens väder-och markförhållanden samt det viktiga som är platsens ”själ”, *genius loci*. Genom analysen ska man i konceptet hitta lösningen, som är svaret på alla de frågor som uppstår i analysfasen. Gärna med ett talande konceptnamn, formspråk, en tydlig känsla av vad som komma skall och vad man i slutändan vill uppnå med sin gestaltning. Konceptet kan innehålla inspirationsbilder, färgskalor, skisser och/eller kollage. Det som krävs för att beskriva tanken och känslan för en annan person.

Därefter kommer man till det slutliga stadiet i processen vilket är själva gestaltningen. Fråga/-or + lösning=gestaltning och i gestaltningen tydliggörs ”svaret” med hjälp illustrationsplaner, vyer, snitt och sektioner förslagsvis. Eftersom de flesta projekt är individuella i sig, så är innehållet även i denna modell individuell. Följande är en beskrivning hur jag går tillväga i varje enskilt moment:

Analys

Eftersom tanken är att genomföra en historisk trädgårdsgestaltning, en form av restaurering, baserar jag den på allmän trädgårdshistorik då bergsmansträdgårdar är ett än så länge utforskat område. Jag går igenom det jag får tag på via tips, bibliotek, arkiv och referensplatser. T.ex. vilka växter man hade, vilka funktioner som fanns, vilket formspråk och material som användes. Samt vilket material som finns på platsen idag och hur det skiljer sig från litteraturen.

För att ge exempel på hur man går tillväga i sökandet efter historiska dokument kan man kontakta det lokala arkivet, bygdegårdsföreningar, bibliotek och länsstyrelsen. Man kan också höra med lokalbefolkningen och tidigare ägare om underlag för trädgården finns.

Koncept

I konceptet beskriver jag problem och åtgärd med hjälp av formskisser. Tillsammans med den historiska litteratur och de referensplatser jag har sett försöker jag placera in elementen på rätt plats som det kanske skulle tänkas sett ut och där det känns rätt på platsen.

Gestaltning

När det gäller växtval jämför jag utbudet av de växter som finns daterade på plantskolor mellan år 1850-1900 och de växter som finns i dagens sortiment. Jämförelsen gäller främst de arter som nämns i litteraturen som vanligast under 1850-1900-talet. Därefter sker urvalet på ståndort, funktion, estetik och tillgång. Det vill säga i den mån sorterna ännu finns kvar i handeln och om inte väljs annan likvärdig växt. En annan faktor är om växten inte rekommenderas pga. sjukdom, då väljs en liknande växt. Samma sak gäller då en annan sort rekommenderas före pga. fördelar som mer långlivad, längre och bättre

blomning eller fruktsättning.

Presentationen av förslaget är ritat för hand, den teknik jag bemästrar bäst framför den datoriserade, samt att jag anser att just detta förslag gör sig mer rättvis med hjälp av denna teknik och det ger större känsla till det gamla. De i konceptet framtagna element, former och lösningar placeras in i gestaltungsplanen.

Sektionerna är färglagda där gränsen dragits och bakomliggande vegetation i svarta konturer för ökad känsla av rumslighet.

För att göra trädgården mer överblickbar har jag valt att presentera den i A3-format skala 1:300. Eftersom förslaget är begränsat till gestaltning utesluter jag att gå in för mycket i planteringarnas detalj utan förhåller mig till en övergripande presentation som lämnar öppet för vidare arbete. Exempelvis i form av planteringsplan, materialplan, skötselplan och en fullt utvecklad växtförteckning.

Historisk studie

Bergslagens historia

Bergslagen är ett område i mellersta Sverige som sedan medeltiden präglats av brytning och smältning av malmer. Geografiskt sett har området inga tydliga gränser men man brukar säga att Dalarna, Gästrikland, Närke, Uppland, Värmland och Västmanland är landskap som berörs. Bergslagen har väldigt stor betydelse i Sveriges historia. Tack vare den järnhaltiga berggrunden, de stora skogarna och forsande vattendrag var de här områdena idealiska för framtagning av malmer.

Under 1500-talet lät Gustav Vasa uppföra kronoägda järnbruk. Dit skickade bergsmännen, från deras nu kooperativt ägda masugnar, sitt tackjärn för stångjärnsproduktion. Vidare skickades dessa högkvalitativa stångjärn genom Bergslagen mot Stockholm och den stora exporthamnen. Brukssamhället hade fötts och det var här grunden för landets ekonomi och största exportvara lades, järnindustrin (Stiftelsen Ekomuseum 2012).

Trädgårdsstilar

Barock och renässans

När Bergslagen skänkte sitt välstånd över de bergsmän som lyckats med sin företagsamhet och var med om att bilda ett modernt Sverige var man inte sena med att låta det ha sitt uttryck även i trädgårdskonsten. Exempel på detta finns från stormaktstiden (år 1610-1720) i Falutrakten, Dalarna.

”Alla har följt samma mönster: en rektangulär fruktträdgård med mittaxel och terrasser samt, utanför denna, dammar, humlegård och köksträdgård. Trädgårdarna har varit samkomponerade med manbyggnaden.”
Strömqvist 2012 s.230

Troligtvis en av de första är *Källslätten*, som fortfarande bär spår av terrasser med fruktträd, vattenkonster och båggångar. Rektangulära dammar symmetriskt placerade samt mittaxel. Trädgården är strategiskt placerad med noga utvald omgivning och utsikt vilket var ovanligt, detta tyder på att upphovsmannen hade internationella kontakter (Strömqvist 2012).

Genom den täta kontakt med omvärlden tack vare alla transporter kommer också nyheter snabbt till detta område från 1600-talet och framåt och man låg i framkant med vad som ansågs modernt i Europa. De rätta linjerna, långa axlar och alléer. Man importerade exempelvis parklinden (*Tilia x europea*) till alléerna och till de formklippta buskarna användes buxbom (*Buxus sempervirens*) och liguster (*Ligustrum vulgare*). Andra buskar som fick sitt genombrott var syrén (*Syringa vulgaris*) och doftschersmin (*Philadelphus coronarius*) (Andréasson & Wedelsbäck Bladh 2009).

Element som dessa, från trädgårdar som *Källslätten*, kännetecknar barocken vilket är en utveckling av 1400-talets renässans i Italien. Barocken, "den franska trädgården" eller "Le Nôtre-stilen", var André Le Nôtre, den franske trädgårdsarkitekten som låg bakom. Han är bland annat upphovsmannen till slottsträdgården *Vaux-le-Vicomte* utanför Paris som stod klart år 1661. Trädgården var en ren uppvisning av vad man hade åstadkommit och hur framgångsrik man var.

1700-talet

Romantiken under 1700-talet blev ett svar på det tidigare strama och strikta, nu ville man tillbaka till landskapsträdgården. Det var i England det började med William Kent i spetsen och sedan spred det sig genom Europa i olika former. Det var frihetstiden och det politiska speglade också av sig i trädgårds- och parkanläggningarna. Man ville inte tukta växterna utan lyfta fram landskapen och de naturliga formerna. Den svenska landskapsparken kom först under 1780-talet med Fredrik Magnus Piper. Efter en studieresa i Europa på Gustav III uppmaning kom han tillbaka med inspiration från England och skapade, i engelsk landskapsstil, Drottningholmsparken samt den kungliga parken vid Haga (Blennow 2002).

Botaniken exploderade tack vare Carl von Linné. Växter från Nord- och Sydamerika hamnade i våra botaniska trädgårdar, främst örter och träd, men även några prydnadsbuskar: amerikansk trollhassel (*Hamamelis virginiana*), virginiahägg (*Prunus virginiana*), parkolvon (*Viburnum lanata*) och häckspirea (*Spirea salicifolia*) (Andréasson & Wedelsbäck Bladh 2009). Idag vanliga växter i parker och trädgårdar.

1800-talet

Från bergsadeln till de lägre skikten i samhället var det prydnadsmässigt inte mycket att tala om i trädgårdsväg under den här tiden och ända fram till mitten av 1800-talet. Man odlade för hushållsbehov de grödor som krävdes och hade varken råd, tid, plats eller tillgång till det utbud av prydnadsväxter som kom senare. I början av 1800-talet rådde i Sverige både krig och ekonomisk kris. Dessutom stod Sverige utan tronföljare och situationen var kritisk. Detta ledde till att år 1818 kröntes den franske riksmarskalken Jean Baptiste Bernadotte till Kung Karl XIV Johan. Ett lyckat val kan man tycka då Sverige leddes ur krisen och in i en period av tillväxt och fred.

Redan år 1811 grundades Kungliga Svenska Lantbruksakademien till förmån för undervisning och forskning inom lantbruk. Detta ledde till att så kallade hushållningssällskap bildades (1812) runt om i Sverige. Prydnadsträdgårdarna gick från att ha varit något exklusivt för adeln, präster och andra högre ståndspersoner, till att kring mitten och slutet av 1800-talet även spridas till bondgårdar och torp (Andréasson 2007). Att tacka för detta är till största delen författningen om laga skifte år 1827 vilket betydde att jordägarna fick sina ägor samlade i ett stycke och som i sin tur bidrog till att utrymme för en liten trädgård intill boningshuset blev möjligt. Då återkommer vi till hushållningssällskapen som nämndes tidigare för de kom också att spela en stor roll i de mindre trädgårdarnas utveckling. Deras uppgift var att sprida kunskap och förbättra, i

första hand jordbruken, men man uppmuntrade även prydnadsodling och belönade de som var flitiga i form av utställningar och litteratur inom ämnet.

Flinck (1996) skriver också om att under 1800-talets andra hälft blev sockret billigare och syltning av frukt och bär fick ett uppsving. Man delade ut fruktträd och bärbuskar till bönder och torpare för att uppmåna odlingen. Rabarber var i slutet av 1800-talet också ett måste i även enklare trädgårdar mycket tack vare sockrets pris. Något annat som blev billigare och lättillgängligt var utbudet av prydnadsväxter. Tidigare delade man växter med varandra i den mån det gick, nu kunde man beställa helt nya plantor av olika slag som dessutom var uppdrivna i Sverige. Något som tidigare beställdes utomlands av de ståndsmässigare gårdarna. Hushållningssällskapen uppmanade också till plantering av lövträd, man har hittat uppgifter om att lönn, rönn, kastanj och ask planterats i trädgårdarna som så kallade vårdträd. Vanligtvis på gårdsplanen framför huset eller på var sida om grinden.

”Om det stod ett par askar vid grinden ansågs det att ormar inte skulle kunna ta sig in på gården.” (Flinck 1996, s.167)

Stilen år 1850-1900, enklare gårdar och torp

Den nya stilen var den ”tyska stilen”, någon sorts blandning av den naturliga, romantiska stilen och den franska i symmetri. Litteratur och tidskrifter bidrog både till stilens spridning och av kunskap till gemene man. Man anlade runda, bomberade rabatter direkt i gräsmattan gärna med någon växt av exotiskt slag och perenner med kontrast i både färg och form. Samma gällde buskar och träd, de skulle ha prydnadsvärde i kontrast till varandra eller stå som solitär. Fortfarande planterades nyttoväxterna vid sidan om trädgården om det inte var så att de hade ett speciellt prydnadsvärde (Andréasson 2007).

Vidare beskriver Flinck (1996) att den naturliga, romantiska stilen gjorde att man ville dölja byggnadernas arkitektur. Träd och buskar skulle skymma byggnaden så att man bara delvis kunde skymta den med klätterväxter som slingrade sig längs väggar och verandor. Det sena 1800-talet var en tid med många stilinfluenser och man blandade gärna flera epoker i en och samma trädgård. Den romantiska stilen med slingrande gångar och en mer strikt stil med raka axlar eller uppradade fruktträd. När det nu än en gång gick så bra för landet och ekonomin så kunde man även kosta på sig att dekorera, inte bara med växter, utan också med prydnadssaker. Ett solur i mitten av en rabatt, gjutjärnsprodukter och hissade man gärna svenska flaggan som prydnad på en liten höjd en bit från huset. Trädgårdsmöbler bestod ofta av en enkel träbänk, men under sent 1800-tal och tidigt 1900-tal var det gjutjärnsmöbler som gällde ute i trädgården. Låga staket runt rabatterna var vanligt förekommande i gjutjärn eller den enklare varianten av bågböjda kvistar. Vitmålade stenar var också vanligt runt rabatter eller som vid mer ståndmässiga gårdar lade man snäckor runt rabatten. Det var faktiskt gårdar med lite lägre status på landsbygden som först anammade de moderna rabatterna, exempelvis hantverkare, torpare och soldater.

Andra vanliga inslag var alléer längs den grusade infarten med en rondell vid husets framsida, antingen fylld med blommor eller ett vårdträd. Buskage eller solitärer med prydnadsbuskar och ornamentala trädsorter. Rödmålade staket, friväxande häckar av exempelvis syrén och allra helst också en berså. Perennrabatter i form av halvmånar längs med husväggarna och gavlarna. Något som skilde sig från herrgårdarna var att placeringen av växterna i rabatterna inte följde något särskilt mönster, så kallade tapetgrupper. Det var en hög växt i mitten eller en prydnad och lägre växter runtomkring gärna kontrastrika i färg och form men utan speciellt mönster (Flinck 1996).

Runt trädgårdarna efter *Laga skifte* ville man markera gränsen mellan fä-gård och mangård. Det gjorde man vanligast med falu rödfärgat spjälstaket med vita spetsar och någon vacker grind. Man lät sig inspireras av herrgårdarnas vackra staket i smide och gjorde en enklare variant i trä. Hushållningssällskapen hade även här en betydande roll då de gav ut tidskrifter och böcker med arkitektritade staket och grindar i olika stilar som man ville föreslå (Mårtensson 1998).

Växter 1850-1900

Detta var växtjägarnas och växtförädlarnas århundrade. Aldrig tidigare hade utbudet varit så stort och så varierat i Sverige. Det var dessutom tillgängligt för hela landets befolkning och nu odlades det prydnadsväxter för glatta livet även intill de enklaste stugor. Senaste modet var lockande med exotiska växter och spännande variationer på blommande prydnadsbuskar och sprakande perenner och sommarblommor. Något som vi idag kan ta för givet i många fall. T.ex. var brokbladigt högsta mode och vid den här tiden hade plantskolorna i sitt utbud både brokbladig hortensia (*Hydrangea sp.*), olvon (*Viburnum sp.*), fläder (*Sambucus sp.*) och kornell (*Cornus sp.*) för att nämna några. Träd och buskar med flikiga blad och ovanligt växtsätt var också högsta mode. Flikbok (*Fagus sylvatica* 'Asplenifolia'), hängask (*Fraxinus excelsior* 'Pendula') och vår mest kända flikbladiga, den äkta ornäsbjörken (*Betula pendula* 'Dalecarlica') (Andréasson & Wedelsbäck Bladh 2009).

Andra "vanliga" nyttoträd och buskar som förekom var hassel (*Corylus avellana*), oxel, rönn (*Sorbus sp.*), hagtorn (*Crataegus sp.*) och fläder (*Sambucus sp.*). De vanligaste för prydnad och doft var: syrén (*Syringa vulgaris*), doftschersmin (*Philadelphus coronarius*) och hägg (*Prunus padus*) (Flinck 1996).

Rosor icke att förglömma vilket hade både prydnads-och nyttovärde. *Rosa x alba* en av de äldsta rosorna och *Rosa x francofurtana* 'Agatha'. De absolut vanligaste av rosorna under just den här tiden var Remontant-rosorna (Engström 2007).

Vanliga perenner var: pioner (*Paeonia sp.*), stormhatt (*Aconitum napellus*) eller Noaks duvor som den också kallas. Akleja (*Aquilegia sp.*), iris (*Iris sp.*) och daglilja (*Heimerocallis sp.*) (Oskarsson 2008)

En vanlig annuell var ringblomma (*Calendula officinalis*) och det vanligaste gräset var randgräs (*Phalaris arundinacea* 'Picta'). Randgräset kallas också "människans själ" eller "förklädesband" på grund av sina varierande randiga strån. Vanliga klätterväxter var kaprifol (*Lonicera caprifolium*), hundrova (*Bryonia alba*), åkervinda (*Convolvulus arvensis*) vilket egentligen anses vara ett ogräs (Flinck 1996). Lök-och knölväxter: Narcisser av olika slag (*Narcissus sp.*), pärlhyacint (*Muscari*), brandlilja (*Lilium bulbiferum*), vintergäck (*Eranthis hyemalis*) och dahlia (*Dahlia x pinnata*) (Persson 2010).

Humle har sedan forntiden funnits vild och började odlas som medicinalväxt under 1300-talet (Carlberg 1988). Även under 1800-talet var den ett måste i alla trädgårdar dock omnämnd främst som nyttoväxt. Idag ser vi den främst som prydnadsväxt. Men enligt beskrivning nedan kan man inte annat än tänka sig att den uppskattades även för sin snabbt klättrande, spirande grönska.

"I ett hörn av kålgården, som inhägnaden även kallades, var hoplagt ett stenrös. I detta stodo nedsatta smäckra stänger, utefter vilka humlerisslorna slingrade sig uppåt. Och de så kallade humlekopporna, som från dem växte, begagnades vid tillagning av det härliga hembryggda drickat." (Andersson 1934, s. 15)

Analys

Platsen: Garvaregården 6:8

Bild 1: Infart Garvaregården

Bild 2:Karta. Nyhyttan.

Garvaregården 6:8 är en privatägd gård belägen i Järnboåsbygden i en liten by som heter Nyhyttan 2,5 mil nordväst om den pittoreska staden Nora, Västmanland. Nora är bland annat känt att vara en av Sveriges tre bäst bevarade trästäder och har fått Europa Nostras pris för byggnads- och kulturminnesvård i Europa. Järnboåsbygden är ett samlingsnamn för 13 stycken små byar, varav Nyhyttan är en av dem (bild 2). Här har man i många år värnat om att bevara kulturlivet och byarna. År 2010-2012 pågick projekt "Järnkraft", ett Leader Bergslagen projekt för att utveckla och främja byarnas återväxt (Järnboås Bygdegårdsförening 2010). Slingrar man sig nordväst längs landsvägen får man sällskap av enastående natur med spegelblanka sjöar, djupa, trolska skogar, berg och dalar. För att inte tala om den mängd vackra, gamla gårdar man passerar innan man nått vårt mål, Garvaregården, Nyhyttan.

Garvaregården kallas så för att det bedrivits lädergarveri där och har ägts av både bergsbruksidkare och garvare. Parallellt med sina verksamheter var man såklart även lantbrukare för sitt eget hushåll, men det var aldrig någon som kallade sig lantbrukare eller bonde i den här bygden. Man var bergsman eller bergsbrukare. Enligt Lantmäteriets historiska kartor om *Laga skifte* skedde det i Nyhytte By år 1860. Mellan år 1889 och 1909 drev Gustaf Lundberg garveriet, när han då dog tog hans fru över verksamheten samtidigt som hon drev två jordbruk. Troligtvis sålde man även skor från garveriet och år 1919 startade man Lundbergs skoaffär i Nora. Den finns kvar än idag. Samma år 1919 lade man ner själva garveriverksamheten (Karlsson 2007).

Huset ligger i en sluttning cirka 100 m från landsvägen. Björkar kantar där man svänger ner för den smala grusvägen (bild 1). Läget är öppet och åkrar omger hela tomten som har en utsikt ner mot Rastälvens strömmande vatten och de mörka skogarna över Mutterberget (bild 3). Huset byggdes år 1810 och genomgick en restaurering 1943 (Ericson 1961).

Bild 3: Mutterberget

Trädgården som den ser ut idag med dess befintliga innehåll finns det inget dokumenterat om, men enligt Henriksson¹ vars föräldrar och bror tidigare ägt gården, är växtmaterialet äldre än år 1938 och garaget är tillbyggt någon gång under 1980-talet. Med tanke på vilken typ av växter det är på gården och hur de står skulle det kunna tänkas passa in i sent 1800-tal, tidigt 1900-tal. Enligt en bild daterad 1908(bild 4) skall det ha varit en rondell framför Garvaregården med vad det verkar buskar och/eller perenner. Trädet vid husets nordöstra gavel kan eventuellt vara det halvdöda äppelträd som står där idag(bild 5). Rondellen däremot finns inte i dagsläget. Rabatter längs med husets framsida fanns inte år 1908 men finns idag med diverse perenner som tyvärr pga. årstid var svårt att exakt inventera.

Trädgården är karaktärsfull på ena halvan med gamla äppelträd och en stor syrénhäck med en gömd gång. Andra halvan av trädgården är intetsägande, nästan en känsla av att där skulle en gång bli något men av någon anledning försvann tankarna. Platsens själ är svårdefinierat i text och måste upplevas, när jag befinner mig på platsen funderar jag över vad som skulle hända med vind, skugga-ljus, spänning med mera om jag exempelvis placerar en häck eller ett träd på en specifik plats. Hur känns ytan innan och hur skulle det kunna bli efteråt? Det historiska sättet att tänka är också viktigt. Var hade man vårdträd exempelvis och varför? Varför är den befintliga syrénhäcken placerad där den är? Var tanken att den skulle vara en inramning av tomten och skulle den kanske till och med ha fortsatt runt?

*Bild 4: Garvaregården år1908
(med tillstånd av Inger Henriksson)*

Bild 5: Äppelträdet 2013

¹ Henriksson, Arne. Järnboås Bygdegårdsförening, Arkivet. Telefonsamtal den 14 maj 2013

Den friväxande syrénhäck som finns i trädgårdens nordöstra del skärmar av mot jordkällaren. Grenarna(bild 6) bildar en tunnel över den stig som går där, troligen är det skuggan och det faktum att både rådjur och älgar för närvarande nyttjar trädgården som gör att den hålls öppen. En liknande stig finns parallellt i trädgårdens södra del mellan svartvinbärsbuskarna och åkern. Vidare i trädgårdens östra del finns stora äppelträd, fläder, rabarber och körsbär (bild 7).

Det jag lägger märke till är att linjer parallellt med husets långsidor dominerar och större delen av den planterade trädgården ligger på östsidan. Vid köksingången på husets västra sida finns enbart ett stort exemplar av syrén och två krusbärsbuskar. Det finns även en hel del sly och självsått material. I korsningen, där infarten till en annan fastighet möter, finns en stor mängd sly av olika slag. (För en utförlig inventeringsplan, se bilaga plan 1).

Bild 6: Syrénhäck och jordkällare

Bild 7: Äppelträden

Fysiska förhållanden

Nyhyttan ligger i centrala Bergslagen mellan berg och blandskog i zon IV med en årsmedeltemperatur på +5°C (SMH Klimatdata- årstemperatur 2012). Marken kan klassas som åkerjord som är friskt välldränerat och i grunden urberg-morän. Årsnederbörden är cirka 900 mm/år (SMHI Klimatdata - årsnederbörd 2012).

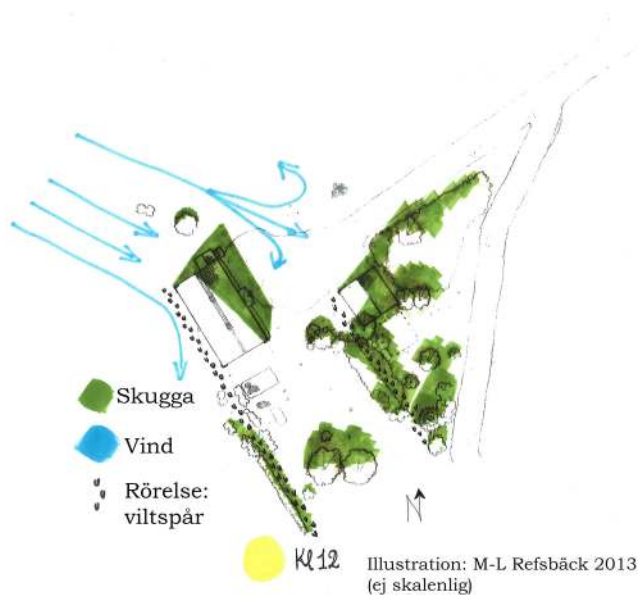

Bild 8: Nulägesanalys 1

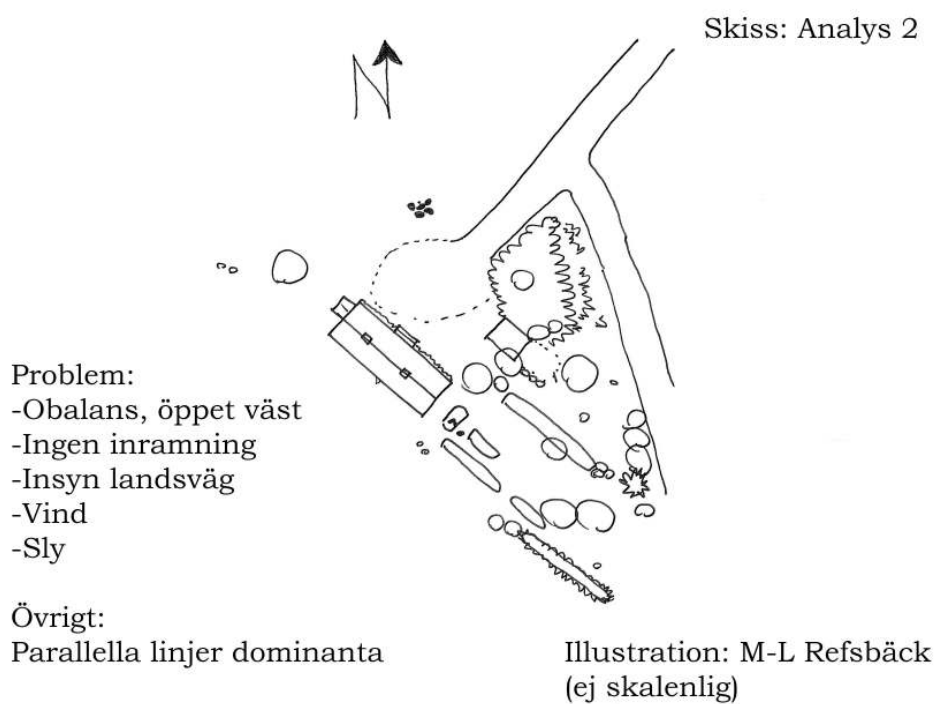

Bild 9: Nulägesanalys 2

Önskemål

I samtal med ägaren, Lamminpää², önskas det att gården skall få en utemiljö som stämmer överens med historiken stilmässigt. En rondell på husets framsida till exempel.

Referensplatser

Det finns ett par exempel på gårdar som jag tittat på i anslutning till platsen:

² Lamminpää, Markus. Ägare till Garvaregården. Telefonsamtal mars månad 2013

Siggebohyttan

- Mangårdsbyggnaden
- Kaffestugan
- Stall
- Loftboden
- Logen

Illustration: M-L Refsbäck 2013
(ej skalenlig, snabbsskiss)

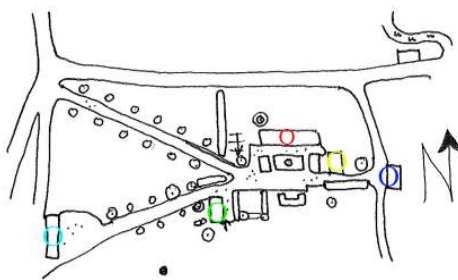

Bild 10: Skiss. Siggebohyttan

Denna bergsmansgård ligger drygt 17 km från Garvaregården och anlades en stor trädgård under 1800-talet. År 1910 överläts gården Örebro Länsmuseum och idag drivs gården som en del av Örebro Länsmuseum. I Maria Flincks rapport (2010) finns en hel del information om vad som funnits och när. Det som återstår att undersöka är var och hur det var planterat. Rapporten ger bland annat en handledning till hur det skall utföras med hjälp av uppmätningar, inventeringar och arkeologiska undersökningar. Det är inte mycket av den forna trädgården som finns kvar idag. Det jag noterade vid besök är alléer av lönn respektive lind, häckar och berså av syrén. En liten hängask som vårdträd på planen mitt emot mangårdsbyggnaden och en fruktträdgård.

Bild 11: Kaffestugan- Siggebohyttan

Bild 12: Flaggstång en bit från husen

Bild 13: Mangårdsbyggnaden och vårdträdet

Övre Nyhyttan

- Mangårdsbyggnaden
- Brygghuset

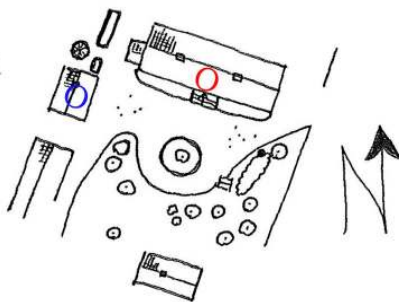

Illustration: M-L Refsbäck 2013
(ej skalenlig, snabbsskiss)

Bild 14: Skiss. Övre Nyhyttan

I samma by som Garvaregården finns, i samma tvåvåningsstil, privatägda gården Övre Nyhyttan. De hus som byggdes i slutet av 1700-talet och framåt var tvåvåningshus. Troligtvis, berättar Andersson³, är byggåret någon gång 1850 och en rustning av gården samt trädgården skedde 1952. Dock i ursprunglig stil, med hjälp av en arkitekt, då rondellen på framsidan med vårdträd sparats, ett viktigt inslag då det i vidskepelse ansågs lura det onda runt rondellen och ut igen. Här finns också symmetriskt placerade lönnar, fruktträd, häckar av syrén samt perennrabatter längs husväggen.

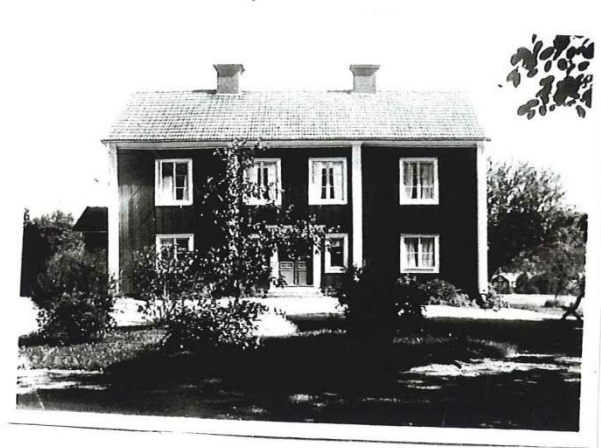

Bild 15: Övre Nyhyttan 1930-1940-tal
(med tillstånd av Eivor Andersson)

Bild 16: Övre Nyhyttan 2013

Enligt folkmun kallades gården också för Skansen under början av 1900-talet. Detta på grund av ett tamt rådjurskid. En liten beskrivning från Järnboåsbygden, 1860-1870. Detta borde vara en beskrivning av Övre Nyhyttan då även kallat Skansen:

”Den gården, vi vilja betrakta och lära känna, är en av de mindre bergsmansgårdarna.

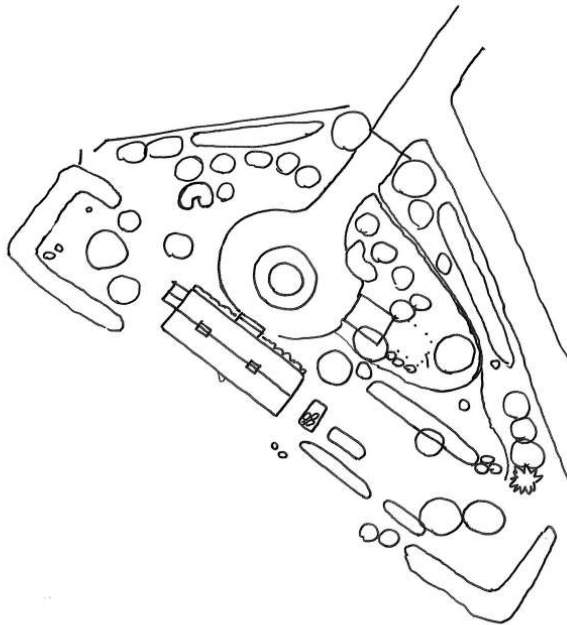
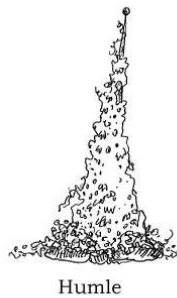
På ena sidan av manbyggnaden finna vi en med kluvet gårdsle, svedjebank och stör väl inhägnad trädgårdstappa med några vildaplar och krusbärsbuskar, gamla sorters rosor och blommor, stormhattar, ringkrokar, vallmoblommor, lejongap, löjtnantshjärtan samt luktärter, salvia och åbrodd. Flera av dessa gamla växter äro nu planterade på Skansen för att de ej alldeles skola försvinna.” (Andersson 1934, s. 15)

3 Andersson, Eivor. Ägare till Övre Nyhyttan. Besökstillfälle 9 april 2013

Koncept

Konceptskiss

Historiska element.
-Humlerisslor på stänger.
-Blomsterrondell och
grusgångar.
-Syrénberså.
-Vårdträd.
-Växtmaterial.

Symmetri och balans med den
ursprungliga trädgården.

Syrénhäckarna ramar in och
hämtar upp det parallella i det
befintliga.

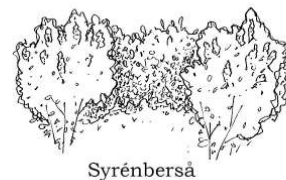

Illustration: M-L Refsbäck 2013
(ej skalenlig)

Bild 17: Skiss. Koncept 1

Problemlösning i form av insyn- och vindsydd, problemet med balans och symmetri i trädgårdens båda delar ramas in med hjälp av häck och staket. Samt funktioner som man värdesätter även idag i form av utbud av fler sittplatser. Genom att behålla det befintliga får trädgården mer anknytning historiskt och de tidstypiska inslagen från 1800-talet som blomsterrondell, berså och de faluröda staketen förtydligar känslan. Första frågan att lösa har varit att hitta balans och symmetri i själva entrén. Med hjälp av en tydlig gränsdragning i form av staketet och grinden samt vårdträden på var sida får entrén en symmetrisk och balanserad form (bild 18). De blommande buskagen löser problemet med vind- och insynssydd samt på motstående sida av trädgården, tillsammans med en slingrande grusgång, ersätter slybuskaget.

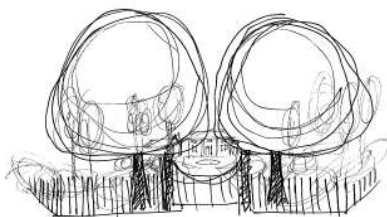

Bild 18: Entré (Illustration: M-L Refsbäck 2013)

Gestaltning (för skalenlig plan se bilaga plan 2)

Bild 19: Gestaltning

(Illustration: M-L Refsbäck 2013, ej skalenlig)

I gestaltningen har Garvaregårdens trädgård har fått en tydlig entré samt tydlig avgränsning och inskränkning. Tidstypiska vårdträd, skogslönn, har i detta syfte placerats vid grinden. Det färgade staketet och de nya syrenhäckarna ger en tydlig ram för trädgården och tillsammans med andra buskar och träd ger de skydd mot vind och insyn. Grindarna och staketet (se Bilaga-Illustration-Modell 1-3) i tidstypisk stil står vackert i kontrast mot grönskan i trädgården. Fram mot huset leder en grusad infart som avslutas med gårdsplan och rondell samt en bomberad blomsterrabatt. Grusade gångar som slingrar genom trädgården och två nya grindar, en i norr mot ladugården och en i söder mot angränsande tomt. Den grusade gången och ytan bakom huset gör också att man kan sitta där.

Blomsterrondellen innehåller en blandning av rosor, pioner, daglilja, randgräs, annueller och lökar. Den lite skuggigare rabatten innehåller bland annat aklejruta, randgräs, pion, daglilja, löjtnantshjärta och stormhatt. Samt lökväxter och klättrväxter. Rabatten längs husets soliga sida innehåller vallmo, trädgårdsiris, åbrodd och såpnejlika bland annat. Samt annueller och lökar. Syrenbersåerna blir en skön sittplats för både middagssol respektive kvällssol. På husets östra sida, bredvid rabarberna, har ett stenröse byggts upp med hjälp av de stenar som låg vid infarten. I stenröset har smidesstänger placerats med klättrande humlerisslor. En flaggstång placeras på en höjd vid sidan om huset också som ett tidstypiskt inslag. Krusbärsbuskarna från nordvästra hörnet har flyttats ner till de andra bärbuskarna.

Växtlista

Växterna jag har valt baseras på om de är omskrivna i litteraturen samt att jag jämför plantskolesortiment år 1850-1900 och dagens plantskolesortiment.

Träd

Acer negundo f.k Alnarp E, asklönn. Arten i Experimentalfältets sortiment år 1836-1900 (Andréasson 2011).

Ett starkväxande pionjärträd som blir ca 9-12 meter hög och 6-8 meter bred. Bladen påminner om askens och blir gula på hösten. Har anspråkslösa krav. E-märkningen står för bättre hårdighet(zon I-V) och vindtålighet, kan dock vara svår att få tag på som stamträd men växer bättre som flerstam (Stångby 2013-2014).

Med tanke på askskottsjukan kan detta träd, utseendemässigt, ersätta asken som var populär under 1800-talet.

A. platanoides f.k Ultuna E, skogslönn. Arten i Experimentalfältets sortiment år 1836-1900 (Andréasson 2011). Ett stort träd, 15-20 meter högt och 8-12 meter brett, med rund krona och mycket vacker höstfärg.

Tåligt och är hårdigt(zon I-IV(-V)). De har låga krav, varken för torra eller för vattensjuka lägen. Vill helst stå i soligt läge. Viss variation i frömaterialet men har god invintringsförmåga (Stångby 2013-2014). Mycket vanligt som vårdträd på de yngre gårdarna. Den har inget speciell övernaturlig historia heller och hade funktion som foder åt djuren och att det i övrigt är ett vackert träd. Lönnen blommar med honungsdoftande gulgröna blommor på bar kvist i maj och har prydnadsvärde i höstfärgerna som sagt (Carlberg 1988).

Betula pendula 'Dalecarlica' E, ornäsbjörk. Sorten i Experimentalfältets sortiment mellan 1869-1900-talet (Andréasson 2011). Ett historiskt svenskt träd med flikade blad och vackert växtsätt. Blir cirka 20-25 meter hög och 8-12 meter bred. Mycket god hårdighet, zon I-VII, snabbväxande och tåliga pionjärträd (Stångby 2013-2014).

Sorbus aucuparia var. edulis, sötrönn. I Experimentalfältets sortiment 1869-1900, då som *S. edulis* (Andréasson 2011). Ett vackert träd som blir 8-12 meter hög och cirka 6-7 meter bred. Blom i vitt maj-juni och får rikligt med bär på hösten och fantastisk höstfärg på löv. Bären är inte fullt lika beska som hos arten. Tåligt, snabbväxande och är hårdigt till(zon 1-V(-VI)) anspråkslösa och trivs i soligt läge (Stångby 2013-2014).

S. intermedia, oxel. I Experimentalfältets sortiment 1836-1900 (Andréasson 2011). Hårdigt till(zon I-V(-VI)), är vindtåligt med rund krona och kraftig stam. Blir 12-15 meter hög och 6-8 meter bred. Växer långsammare och blir äldre än rönnen. Blommar vackert i maj-juni med vita blommor och röda stora bär på hösten (Stångby 2013-2014). Oxeln var ett viktigt träd under 1800-talet, både som vårdträd som skulle övernaturligt skydda hus och hem, men också som skydd mot blåst. Sorbus över lag var av nytta, virket användes till finsnickeri och redskap, lövverk som foder och bär till dricka bland annat. Det är också ett bra träd för fågellivet i form av skydd och mat (Carlberg 1988).

Buskar

Cornus alba 'Sibirica Variegata', brokbladig korallkornell. Alnarps sortiment 1876-1881 (Andréasson & Wedelsbäck Bladh 2009). 2-3 meter hög buske som är lättodlad och hårdig(zon V). Vackert röda, upprätta grenar med grågröna blad med vita kanter. Vita blommor i maj och små vita bär med blå kant på hösten.

Bör beskäras varje år på våren för att få det röda grenverket som är på ett-årsskotten. Snabbväxande. Lätt skugga (Égners växter 2013).

Cornus alternifolia, kranskornell eller amerikansk pagodkornell. Alnarps sortiment 1862-1909 (Andréasson & Wedelsbäck Bladh 2009). En praktfull solitär buske som blir cirka 4-6 meter hög och 3-6 meter bred. Som namnet antyder har busken pagodformat växtsätt. Röd höstfärg, sol-halvskugga på de flesta jordar i zon IV (Splendor plant 2012).

Hydrangea paniculata 'Grandiflora', syrénhortensia Alnarps sortiment 1870-1930-tal (Andréasson & Wedelsbäck Bladh 2009). Än idag finns sorten i handeln och är en av de mest odlade. Blommar i vitt juli-september. Den är hårdig(zon 1-V) och lättodlad, väl förgrenad buske och blir cirka 2-3 meter hög. Vindskyddat läge föredras. Sol-halvskugga, mullrik något fuktig jord utan kalk (Splendor plant 2012).

Philadelphus coronarius, doftschersmin. Alnarps sortiment 1860-1930-tal (Andréasson & Wedelsbäck Bladh 2009). Solitär, buskage eller grupper. Anspråkslösa jordkrav så länge det inte är för blött. Blommar bäst i full sol med enorm mängd gräddvita till vita mycket doftande blommor i juni. Höjd cirka 2-4 meter och nästan lika bred. Hårdig till zon V (Splendor 2012).

P. coronarius 'Aureus', guldschermin. Experimentalfältets sortiment 1889-1900 (Andréasson 2011). En 1,5-2,5 meter hög buske med intensiva guldgula-limefärgade blad som gör sig bäst i sol. Hårdig till zon IV (Splendor 2012).

Rubus odoratus, rosenhallon. Experimentalfältets sortiment 1836-1900 (Andréasson 2011). En 1,5-2 meter hög buske med purpurfärgade, doftande blommor i juni-augusti. Hårdig till zon V och trivs både i sol och skugga (Splendor 2012).

Spirea betulifolia 'Tor' E, björkspirea. Arten såld på Experimentalfältets plantskola mellan 1869-1900. I slutet av 1800-talet var Spirean mycket populär och såldes till och med i färdiga kollektioner för den rådvile köparen, 25 plantor vardera av olika sorter (Andréasson 2011). Sorten är en liten(0,8-1,2 meter hög och lika bred), tät buske som i juni blommar med vita små knippen och om hösten har den fantastisk höstfärg i vinrött. Hårdig till zon VII (Stångby 2013-2014).

Syringa vulgaris 'Andenken an Ludwig Späth', ädelsyrén. Alnarps sortiment 1890-1930-tal. Syrén var den vanligaste prydnadsbusken under 1800-talet och nya sorter dök upp i rasande fart. Idag finns omkring 2000 olika sorter (Andréasson & Wedelsbäck Bladh 2009). Den här sorten har enkla, mörkt lila blommor i maj-juni. Det är den bästa av de mörklila sorterna. Klarar de flesta jordar och lägen, gärna sol och är hårdig till zon IV. Den blir ca 2-4 meter hög och 4-5 meter bred (Stångby 2013-2014).

S. vulgaris 'Madame Lemoine', ädelsyrén. Alnarps sortiment 1890-1930-tal (Andréasson & Wedelsbäck Bladh 2009). En vit sort med dubbla blad. Lika hög och bred som 'Andenken an Ludwig Späth'. Zon IV gärna soligt läge (Stångby 2013-2014).

Klätterväxter

Clematis vitalba, skogsklematis. Alnarps sortiment 1864-1939 (Andréasson & Wedelsbäck Bladh 2009). Blommar juli- oktober med grönaktiga till vita små blommor. Doftar (Stångby 2013-2014).

Humulus lupulus, humle. Inhemsk och ett måste under 1800-talet även i de enklaste gårdar. Snabbväxande och hårdig(zon VI) klätterväxt. Kotteliknande frukter på hösten (Stångby 2013-2014).

Lonicera caprifolium, äkta kaprifol. Sald ur Experimentalfältets sortiment 1836-1900 (Andréasson 2011).

Härdig till zon V och blommor med doftande ljusgula blommor i maj-juni. Få på hösten orange-röd frukt. Höjd cirka 4-5 meter (Splendor 2012).

Perenner

Aconitum napellus, äkta stormhatt. Stormhattarna har funnits länge i odling i Sverige och var vanligt förekommande även i enklare trädgårdar. I slutet av 1800-talet beskrivs de som utmärkta i kanten av buskpartier och i gräsmattor samt såklart i rabatten. Dokumentation om försäljning av sorter är dock tidigt 1900-tal. Stormhattarna är långlivade perenner med hjälmlika blommor, den äkta stormhatten blir cirka 80-150 cm hög och har mörkt blå blommor i juni-aug. Trivs på näringsrika och helst fuktiga jordar. Stormhattarna är mycket giftiga och har bland annat använts i vargfällor (Oskarsson 2008). Sol-halvskugga och är härdig i hela Sverige (Odlarglädjen 2013).

Artemisia abrotanum, åbrodd (Flinck 2010). Krydd- och prydnadsväxt med gröna blad cirka 80 cm. Trivs bäst i soligt läge med mager och torr jord (Stångby 2013-2014).

Aquilegia canadensis, scharlakansakleja. Funnits i svensk handel sedan 1858. Aklejorna sprider sig med frö och blir därför långlivade i trädgårdarna (Oskarsson 2008). En tålig, 45 cm hög och eldröd akleja som blommor juni-juli. Härdig upp till zon VI (Impecta 2013).

A. caryophyllata, gulakleja. I Göteborgs Trädgårdsförenings plantskolesortiment år 1885 (Oskarsson 2008). 70 cm hög ljusgul blomma i juni-juli som trivs i soliga lägen med fuktig, näringsrik jord (Stångby 2013-2014).

A. vulgaris, akleja. Medicinalväxt i Sverige sedan medeltiden (Oskarsson 2008). Aklejan har blå och vita blommor i juni-juli. 60 cm hög (Stångby 2013-2014).

Dicentra spectabilis, löjtnantshjärta (Andersson 1934). En klassisk perenn, cirka 80cm hög med rosavitt blomma i maj-juni. Fuktighetshållande jord i halvskugga (Stångby 2013-2014).

Hemerocallis 'Pardon Me', daglilja. Daglilja var vanligt under 1800-talet, men förädlingen kom inte igång förrän i sekelskiftet mot 1900-talet. Exempel på arter som fanns i handeln mellan 1850-1900: brunröd daglilja (*H. Fulva*), liten daglilja (*H. minor*) och tuvdaglilja (*H. dumortieri*) (Oskarsson 2008). I dagens handel är dessa ovanliga och har konkurrerats ut av Hybrid-dagliljorna. Ofta på grund av att de nya sorterna har fördelar som längre blomtid och remontering. *Daglilja* kallas ju så just för att de blommor en dag eller två. Det kan det ju så klart finnas en charm i. Förädlingen har alltså fört fram sorter som idag säljer bättre. 'Pardon Me' är en remonterande daglilja som blommor i vinrött juli-september. Den blir cirka 50 cm hög gräslik tuva med de trattformade blommorna i klasar. Inga höga jordkrav så länge det inte är för torrt och magert. Sol- halvskugga (Stångby 2013-2014).

Iris germanica 'Joanna', trädgårdssiris. Under tidigt 1800-tal började man förädlingen av Irisar med främsta målet att ta fram klarare färger. Innan 1900-talet hade Irisarna en gråaktig nyans. Irisen är och var mycket vanlig, i svenska plantskolor finns dokumenterat från 1860-talet mängder av olika sorter. Dock har många utav de gamla sorterna försvunnit ur dagens handel (Oskarsson 2008). 'Joanna' är en mörkblå iris, blommor juni och blir cirka 90 cm hög. Sol till lätt skugga i torr jord (Stångby 2013-2014).

Paeonia lactiflora 'Edulis Superba', luktpion. Luktpionen var extremt vanlig under 1800-talet och nya sorter exploderade upp till 3000 stycken mellan 1820-1920. I svenska plantskolor fanns de till försäljning åtminstone sedan 1850. Sorten 'Edulis Superba' sedan 1863 (Oskarsson 2008).

'Edulis Superba' är fortfarande en av de som är bäst av de dubbla luktpionerna. Den blommar rikligt i rosa med krusade kronblad i mitten som omges av stora kronblad och doftar ros. Cirka 90 cm hög (Pionexperten 2012).

Papaver bracteatum 'Beauty of Livermere', mörk jättevallmo. Arten i svensk handel sedan 1858, sidenglänsande blodröda blommor i gröna ruggar med strävåriga blad (Oskarsson 2008). En klassisk perenn, blommar i juni-juli cirka 100 cm hög. Lämnar vackra vinterståndare. Väldränerat, torrt och soligt (Stångby 2013-2014).

Saponaria ocymoides, liten såpnejlika. *S. officinalis* användes fanns på alla gårdar och användes till tvätten (Flinck 2010). Kuddliknande 20 cm höga perenner med ljus rosa blommor i juni-juli. Långlivad torpväxt, passar bra som kantväxt i genomsläppliga jordar i sol (Stångby 2013-2014).

Thalictrum aquilegifolium, aklejruta. På svensk marknad 1862 (Oskarsson 2008). Små tufsiga lila blommor i juni-juli, 120 cm höga skira perenner som trivs bäst i normal trädgårdsjord sol-halvskugga (Stångby 2013-2014).

Gräs

Phalaris arundinacea 'Picta', randgräs. Kallas också "människans själ" eller "förklädesband" på grund av sina varierande randiga strån (Flinck 1996). Vitstrimmigt, robust och hårdigt gräs som trivs i något fuktig jord i sol-halvskugga. Sprider sig nästan ogräsartat och kräver skötsel eller avgränsning. Cirka 100 cm hög (Stångby 2013-2014).

Lökar & Knölar

Eranthis hyemalis, vintergäck. Till försäljning 1862 från Trädgårdsföreningen i Göteborg (Persson 2010). Tillsammans med snödroppen de tidigaste, februari-april, med blommor i lysande gult. Anspråkslösa jordkrav, passar bra under buskar och träd där solen kommer åt tidigt (Stångby 2013-2014).

Galanthus nivalis, snödroppar. Finns med i svenska lökkataloger 1854 (Persson 2010). Trotsar vinter tidigt i februari-april. Gräslignande liten tuva med de snövita droppformade blommorna. Föredrar en skuggigare plats under buskar och träd exempelvis med mullrik fuktighetshållande jord (Stångby 2013-2014).

Lilium lancifolia 'Flore Plena', tigerlilja. Arten finns med i svenska lökkataloger 1854 (Persson 2010). Snarlik den än mer populära brandliljan, *Lilium bulbiferum*, som idag är svår att få tag på i handeln. Tigerliljan blir cirka 100 cm hög och blommer sent med dubbla orangeröda blommor. Blommorna har något bakböjda kronblad med mörka fläckar (Odlarglädjen 2013).

Muscari botryoides, pärlhyacint. Finns med i svenska lökkataloger 1854 (Persson 2010). Små, 15-20 cm höga, blå blommor i gräsliga tuvor i april-maj. Passar bra ihop med påskliljor. Anspråkslösa jordkrav och trivs bäst i sol (Stångby 2013-2014).

Narcissus poeticus, pingstlilja. Finns med i svenska lökkataloger 1849 (Persson 2010). Blommar med vit/gul och röd krona cirka 35-50 cm hög blomma i april-maj. Klarar de

flesta jordar och är tåliga, hårdiga lökar. Gillas ej av rådjur (Stångby 2013-2014).

N. poeticus 'Albus Plenus', fylld pingstlilja. Med i svensk lökkatalog 1849 (Persson 2010). Våldoftande, fylld, vit blomma som blir cirka 40 cm hög och blommar i april-maj (Stångby 2013-2014).

N. pseudonarcissus, påsklilja. Finns med i svenska lökkataloger 1849 (Persson 2010). Blommar i april-maj med cirka 20-60 cm höga, gula blommor. Långlivade och tåliga, sol-halvskugga (Stångby 2013-2014).

Rosor

Trots att Remontant-rosorna hade sin storhetstid under den här perioden, väljer jag bort dem då de kräver mycket skötsel och istället fokuserar på en ros som kräver lite skötsel. *Rosa x alba 'Madame Plantier'*, alba-ros. Alba-gruppen är väldigt gammal och var även den mycket vanlig under 1800-talet. Något som den inte är idag och få sorter finns att få tag på i handeln (Haglund 1987). De är tåliga och kraftiga med enastående blomrikedom. '*Madame Plantier*' är en mycket fin sort från år 1835 med gräddvita till vita klasar av blommor (Sofiero 2013). Den är hårdig till zon V, blommar i juli och blir omkring 2 meter hög (Stångby 2013-2014).

Rosa x francofurtana 'Agatha'. Francofurtana-gruppen är väldigt hårdiga och tåliga rosor som även trivs bra på magra jordar. '*Agatha*' är den ros som omnämns tidigare i detta arbete som en av de vanligaste och är daterad år 1823. Det är en kraftig buske som blir omkring 1,5 meter hög och har rosa, dubbla blommor och blågrönt bladverk. Den är som sagt väldigt hårdig och klarar upp till zon VI (Sofiero 2013).

Frukt

Pyrus 'Kanelpäron Järnboås', kanelpäron. En lokal sort som enligt Johansson⁴ skall ha funnits under den aktuella tidsperioden. Moderträdet skall ha varit mycket gammalt redan i början av 1900-talet och finns idag inte längre men Johansson har ett exemplar som han ympat.

Utplanteringsväxter & Annueller

Anthirrinum majus 'Tropic Carneval', lejongap. Arten vanlig som sommarblomma (Flinck 2011). Blommar sent i juli-oktober med cirka 35 cm höga blommor med kontrastrika färger. Trivs i sol (Impecta 2013).

Calendula officinalis, läkeringblomma. Mycket vanlig annuell (Flinck 1996). Sol-halvskugga blommar i orange juni-oktober cirka 40 cm höga (Impecta 2013).

4 Johansson, Nisse. Järnboås. Telefonsamtal 12 juni 2013

DISKUSSION

Val av gestaltningsmetod, analys-koncept-gestaltning, till det här förslaget kändes självklart. I analysen försökte jag hitta information om trädgården men det finns inga årtal dokumenterade eller något skrivet om den. Då gick jag snabbt vidare till att undersöka rent allmänt historiskt kring trädgårdsstilen årtalet då huset byggdes. Det jag fann var uppgifterna om att trädgårdar kring bondgårdar och mindre gårdar var ytterst ovanligt fram till mitten av 1800-talet då den "vanliga" människan fick möjlighet att skapa prydnadsträdgårdar. Det kändes därför mer motiverat att rita på ett förslag lite senare än byggåret 1810 och förhålla sig till 1850-1900-talet istället.

Det var också under 1800-talet som en stor variation av prydnadsväxter blev tillgängligt för alla och att uppmärksamma dessa kändes också mer motiverat. Med tips och hjälp från både ortsbefolkningen, bygdegårdsarkivet, länsmuséet och andra mycket hjälpsamma kontakter har jag kommit vidare i mitt arbete. Mycket information har jag dock fått lägga bakom mig just på grund av tidsbrist för att kunna fokusera på det gestaltningsförslag som är huvuddelen i detta arbete. Men det är sådant som jag är intresserad av att fortsätta med i framtiden om tillfälle ges.

I min analys av själva Garvaregården utgick jag från en inventeringsplan efter utmätning och växtlista efter artbestämning. Att söka platsens *genius loci*, stämning och upplevelse, har varit viktigt. Mitt val av restaureringsmetod, dvs. renovering och fri förnyelse, har styrt hur jag skulle gå tillväga för att göra trädgården autentisk rent känslö- och upplevelsemässigt.

FÖRSLAGET

Genom den litteratur jag fått tag på om trädgårdar och de referensplatser jag besökt har jag gjort ett försök att sammanställa viktiga element och placerat dessa i Garvaregårdens trädgård efter min valda restaureringsmetod. Med hjälp av många besök i trädgården under en period av två veckor med dokumentation, analys och inventering hoppas jag tillsammans med kombinationen av restaureringsmetoden och gestaltningsmetoden hittat rätt väg för det slutgiltiga gestaltningsförslaget.

Det jag formmässigt lagt fokus på i gestaltningen är blandningen av symmetri och den naturliga stilen. I det parti där det var en blandning av sly vid trädgårdens entré har nu fått en slingrande grusgång under sötrönnarna och blommande buskage. Själva huvudinfarten ger en rak mittaxel och avslutas med en blomsterrondell framför boningshuset. Till denna rondell ansluter även grusgångar runt huset med möjlighet till sittplats och avnjutning av den slående utsikten. Längs med husets sydvästra och sydöstra väggar har nya rabatter föreslagits med blommor i blått och rött bland annat. De tidigare rabatterna på husets framsida finns kvar med ett urval av lite mer skuggtåliga växter.

Fokus ligger också på trädgårdens nu tydliga inramning med stilenligt falu rödmålat staket i trä samt buskage och häckar av syrén. De nya syrénhäckarna hämtar upp den gamla syrénhäckens parallella dominans och bildar en ram som känns naturlig. Två stora skogslönnar agerar vårdträd vid huvudentréns grindstolpar. Två stycken syrénbersåer respektive i var sin del av trädgården. En med middagssol och utsikt mot huset och blomsterrondellen, den andra med kvällssol bland fruktträden.

I mina växtval har jag utgått från de som nämnts i litteratur och som funnits i

plantskolesortiment under den tidsperioden och idag. Fokus har också lagts på växternas karaktär och kontrastförmåga i blad och blomning i försök att förmedla den tidens förkärlek för det nya och originella. Jag har också utgått från den ståndort som är på platsen för en hållbar gestaltning.

Tack vare den litteratur om träd-och busksortiment, perenner, lökar och årtal om deras förekomst var det ett smidigt sätt att välja ut passande växter som jag sedan jämförde med dagens sortiment.

Känslan och upplevelsen av att det kan ha sett ut så i slutet av 1800-talet och att det passar platsens fysiska förhållanden får vara slutmålet då det inte finns underlag för tidigare utseende för full rekonstruktion.

VIDARE FORSKNING

När jag samlat informationen om det historiska kring själva bergslagen och den allmänna trädgårdsstilen under den här tidsperioden, kommer funderingarna kring om det är kombinationen av landskapet och trädgårdsstilen som gör de här gårdarna unika? Frågan om bergsmansträdgårdarna har ett eget signum kräver vidare forskning, intresset finns och vad har hushållningssällskapen spelat för roll i området mer exakt? Det är lite av den information jag fått från arkivet i Järnboås bygdegård som jag har fått lägga åt sidan men som kan vara värt att nysta vidare i. Även arkeologiska undersökningar kan vara värdefulla för att reda ut om bergsmansgårdar haft någon särskild typ av form som skiljer ut sig behövs där inga planer finns.

I händelse av att gestaltningsförslaget skulle bli förverkligat bör en noggrann undersökning av det befintliga växtmaterialets friskhet och livslängd värderas. Gärna i samråd med arborist. I samband med detta bör en tidsplan läggas upp och plantering av ersättningsmaterial i god tid med syftet att behålla platsens karaktär.

Bild 20: Vy från Garvaregårdens trappa (Illustration: M-L Refsbäck 2013)

REFERENSER

Andersson, PO. (1934). *Den gamla bergsmansgården- och andra minnen från Nora Bergslag*.
Nora: Julius Kristianssons Boktryckeri.

Andersson, S-I. (1990). Den autentiska illusionen. *Kulturmiljövård*, 5(6), ss.4-10.

Andréasson, A. (2007). *Trädgårdshistoria för inventerare*.
Lund: Grahns tryckeri AB. (CBM:s skriftserie 2007:19)

Andréasson, A. (2011). *Prydnadsträd och prydnadsbuskar hos två svenska plantskolor 1836 – 1946:*
Landbruksakademiens Experimentalfält (1836-1900) och Vassbo trädskola i Dalarna (1895-1946).
Alnarp: SLU Reproenheten. (CBM:s skriftserie 2011:58)

Andréasson, A. & Wedelsbäck Bladh, K. (2009). *Träd-och buskuppropet*.
Malmö: Printing AB. (CBM:s skriftserie 2009:25)

Blennow, A-M. (2002). *Europas trädgårdar*
Lund: Bokförlaget Signum AB

Carlberg, B. (1988). *Gömda växter i glömda trädgårdar- om att bevara gamla kulturväxter*.
Stockholm: Wahlström & Widstrand

Currie, C. (2005). *Garden archaeology- a handbook*.
York: Council for British Archaeology. (CBA:s skriftserie: Practical Handbooks in Archaeology No 17)

Engnérs växter. *Plantskola-sortiment*. (2011-2013) [Elektronisk].
Tillgängligt: <http://www.egnersvaxter.se> [2013-05-18]

Engström, R. (2007). *Att inventera rosor- en handledning*.
Lund: Grahns tryckeri AB. (CBM:s skriftserie 2007:15)

Ericson, Olof. (1961). *Sveriges bebyggelse: statistisk-topografisk beskrivning över Sveriges städer och landsbygd. Örebro län 3(3)*. Uddevalla: Hermes, ss.332.

Flinck, M. (1996). *Tusen år i trädgården- från sörmländska herrgårdar och bakgårdar*.
Värnamo: Fälth's tryckeri

Flinck, M. (2010). *Siggebohyttans trädgård. Lindesbergs socken och kommun, Västmanland- en bergsmansträdgård på 1800-talet*. (Rapport 2010:34). Örebro: Örebro Länsmuseum.

Haglund, G. (1987). *Rosen, blommornas Drottning*.
Göteborg: Civilen AB

Impecta Fröhandel.(2013) *Artiklar* [Elektronisk].
Tillgängligt: <http://www.impecta.se/sv/artiklar/scharlakansakleja.html> [2013-05-18]

Järnboås Bygdegårdsförening. (2010). *Om projekt Järnkraft* [Elektronisk].
Tillgängligt: <http://jarnboas.se/jarnboasbygden/projekt-jarnkraft/om-projekt-jarnkraft/> [2013-05-12]

Karlsson, AM. (2007) *Lundbergs garveri- i Nyhyttan ett nystartat företag 1889*.
Nora: Mariakamels förlag

Lantmäteriet. *Historiska kartor- Laga skifte i Nyhytte By 1860*, ss.7,13. [Elektronisk].
Tillgängligt: http://historiskakartor.lantmateriet.se/arken/s/show.html?archive=REG&showmap=true&searchType=v&nbOfImages=566&sd_base=lm18&sd_ktun=0002gbki
[2013-05-13]

Mossige-Norheim, R. (1992). Restaurering som konst. *Utblick Landskap*, (9), ss. 24-28.

Mårtensson, H. (1998). *Grindar, staket & plank*.
Stockholm: Rabén Prisma.

Odlarglädjen. (2013). *Sortiment*.
Tillgängligt: <http://odlargladjen.se/> [Elektroniskt] [2013-05-19]

Oskarsson, L. (2008). *Att inventera perenner- en handledning*.
Lund: Grahns tryckeri AB. (CBM:s skriftserie 2008:21)

Persson, K. (2010). *Att inventera lök-och knölväxter- en handledning*.
Malmö: Printing AB. (CBM:s skriftserie 2008:36)

Pionexperten. (2012). *Pion-sorter-luktpion* [Elektronisk].
Tillgängligt: http://pionexperten.se/cms/modules/shop/public_catalog.php?slang=3&path=21,29,23 [2013-05-19]

SMHI. *Klimatdata- årsnederbörd 2012* [Elektronisk].
Tillgängligt: <http://www.smhi.se/klimatdata/meteorologi/2.1353/monYrTable.php?month=13&par=nbYr> [2013-05-09]

SMHI. *Klimatdata- årstemperatur 2012* [Elektroniskt].
Tillgängligt: http://www.smhi.se/polopoly_fs/1.28610!image/1213temperaturmedel.png_gen/derivatives/fullSizeImage/1213temperaturmedel.png [2013-05-17]

Sofiero blomster & Trädgårdshandel. (2013)
Gammeldags rosor Katalogen- Rosregister A-Ö [Elektronisk].
Tillgängligt: <http://www.sofieroblomster.se/Pag/Rosreg.htm> [2013-05-18]

Splendor Plant. *Katalog 2012- växter med prakt och livskraft*. Plantskolekatalog.

Strömqvist, A.(2012) *Kopparbergets hängande trädgårdar*. I: Ångström Grandien, IL & Jansson BG. (red) *Fornstora dagar-en antologi med texter om Falun, Stora Kopparberget och Sveriges stormaktstid*.
Falun. Högskolan Dalarna (Högskolan Dalarna, Rapport 2012:1), ss.229-261

Stiftelsen Ekomuseum Bergslagen. (2012) *Vill du veta mer? Bergslagen* [Elektronisk].
Tillgängligt: http://www.ekomuseum.se/vetamer_bergslagen.html [2013-05-09]

Stiftelsen Ekomuseum Bergslagen. (2012) *Vill du veta mer? Järnet byggde landet* [Elektronisk].

Tillgängligt: http://www.ekomuseum.se/vetamer_byggdelandet.html [2013-05-09]

Stångby Plantskola. *Stångbykatalogen 2013-2014*. Plantskolekatalog.

Samtliga bilder är tagna av författaren då inget annat anges.

Sveriges lantbruksuniversitet
Swedish University of Agricultural Sciences

Fakulteten för landskapsplanering, trädgårds- och
jordbruksvetenskap
Institutionen för landskapsarkitektur, planering
och förvaltning

Bilagor

Garvaregården 6:8
– en ny gestaltning med historisk anknytning.

Garvaregården 6:8
- a new design with historical connection.

Författare Maja-Lena Refsbäck

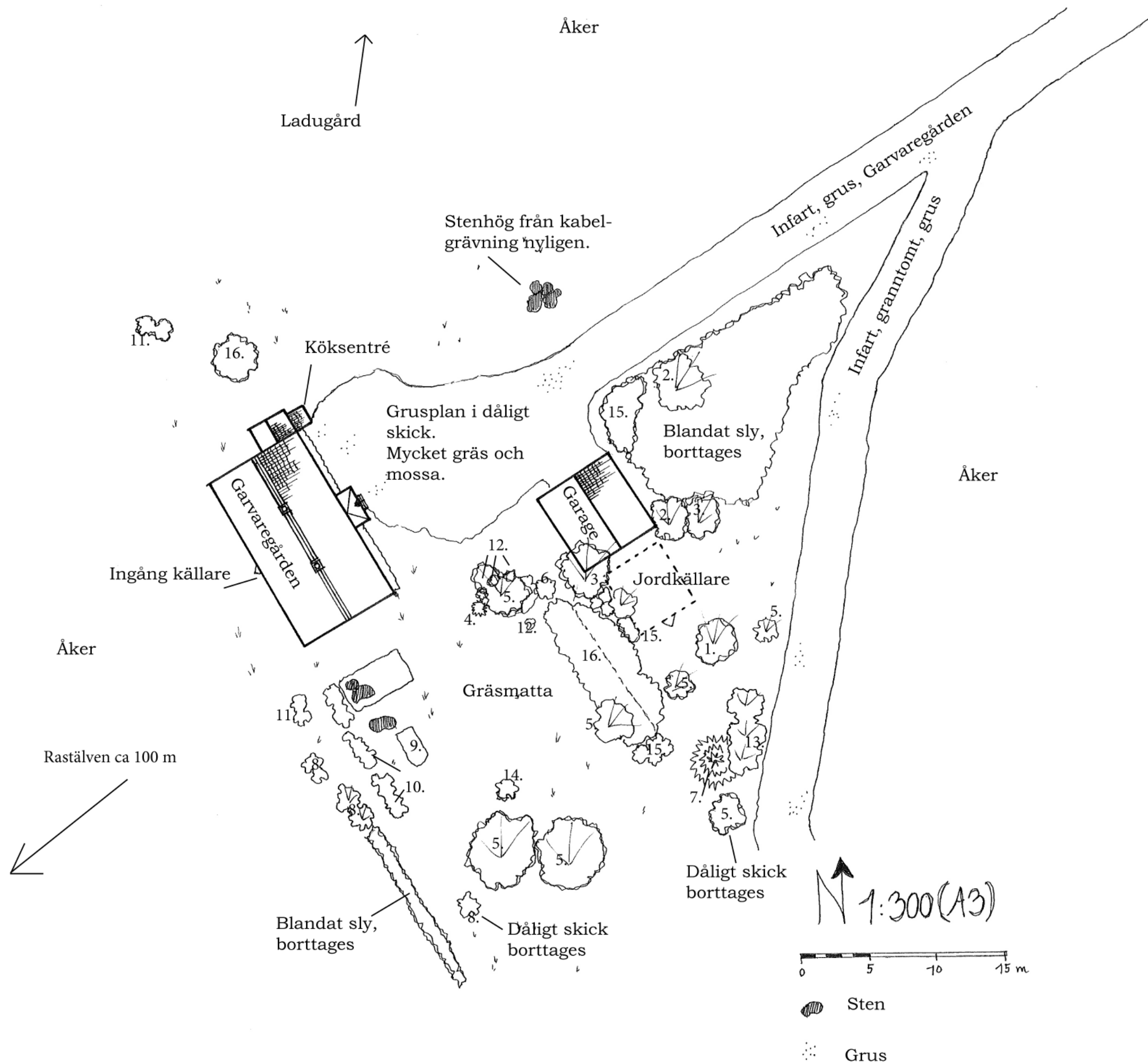

Innehållsförteckning

Inventeringsplan PLAN 1.....	1
Gestaltningssplan PLAN 2.....	2
Sektioner och vyer.....	3
Forts. sektioner och vyer.....	4
Illustrationer.....	5

Garvaregården

Inventeringsplan PLAN 1

Växter:

1. Acer sp.
2. Alnus sp.
3. Betula sp.
4. Hemerocallis sp.
5. Malus domestica
6. Philadelphus sp.
7. Picea abies
8. Prunus sp.
9. Rheum rhabarbarum
10. Ribes nigra
11. R. uva-crispa
12. Rosa sp.
13. Salix caprea
14. Sambucus sp.
15. Spirea sp.
16. Syringa vulgaris

Gestaltningförslag till Garvaregården 6:8
Nyhyttan, Nora

Maja-Lena Refsbäck 2013

Garvaregården

Gestaltningssplan PLAN 2

Garvaregårdens trädgård har fått en tydlig entré samt tydlig avgränsning och inskärning.

Tidstypiska vårdträd i form av skogslönn(A) vid grinden och falu rödfärgat staket.
Grusad infart och gårdsplan med rondell samt en bomberad blomsterrabatt.

Nya syrénhäckar tar vid staketet både i nordvästra delen, södra hörnet och nordöstra delen. Det ger en tydlig ram för trädgården samt att det ger skydd för vind och insyn.

Syrénbersåer(B) för både middagssol respektive kvällssol.

Stenröse med humlerisslor(C) som klättrar längs med smidesstänger. Stenarna är de på plats samt de som låg norr om garaget.

Grusade gångar som slingrar genom trädgården och två nya grindar, en i norr mot ladugården och en i söder mot angränsande tomt. Den grusade gången och ytan bakom huset gör också att man kan sitta där.

Tidstypiska buskar och träd längs med trädgårdens kanter ger insynsskydd från vägen.

Flaggstång på en höjd vid sidan om huset är också ett tidstypiskt inslag.

Blomsterrondellen (H) innehåller en blandning av rosor, pioner, daglilja, randgräs, annueller och lökar.

Den lite skuggigare rabatten (J) innehåller bland annat aklejruta, randgräs, pion, daglilja, löjtnantshjärta och stormhatt. Samt lökar.

N
1:300(A3)

0 5 10 15 m

Sten

Grus

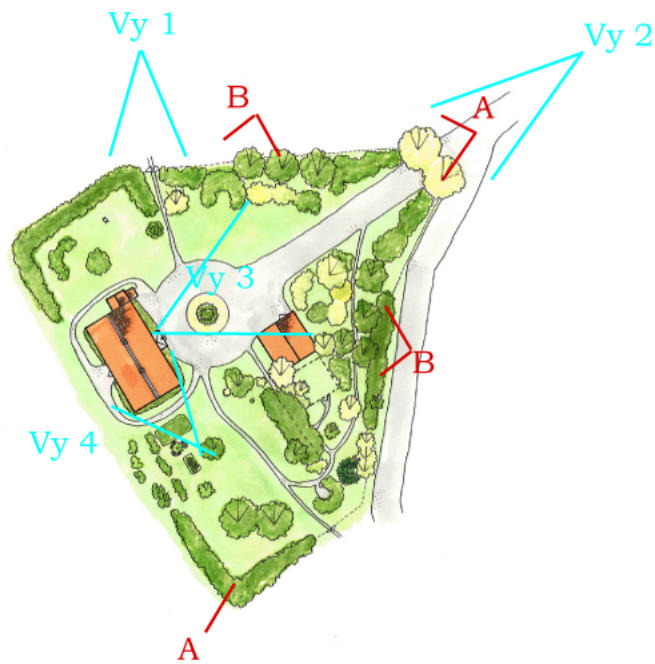
Staket

Gestaltningssförslag till Garvaregården 6:8
Nyhyttan, Nora

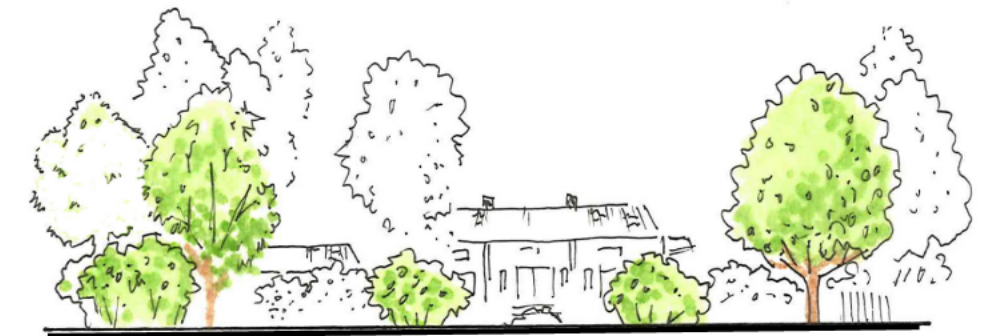
Maja-Lena Refsbäck 2013

Garvaregården

Sektioner och vyer

A-A Skala 1:300(A3)

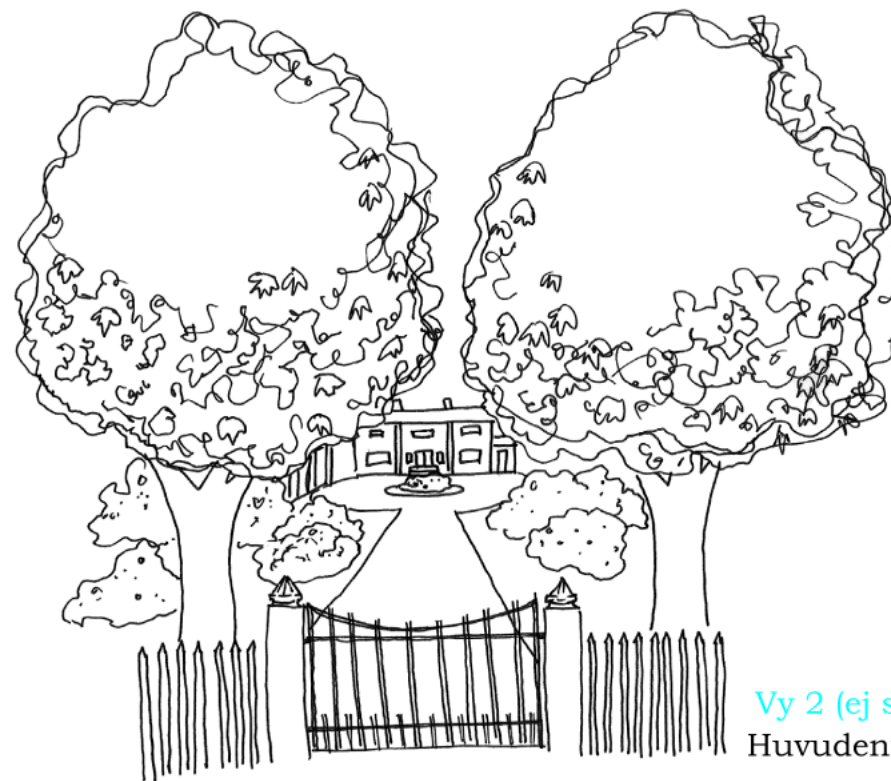

B-B Skala 1:300(A3)

Vy 1 (ej skalenlig)

Lilla grinden i norr. Ornäsbjörken.

Vy 2 (ej skalenlig)

Huvudentrén.

Gestaltningförslag till Garvaregården 6:8
Nyhyttan, Nora

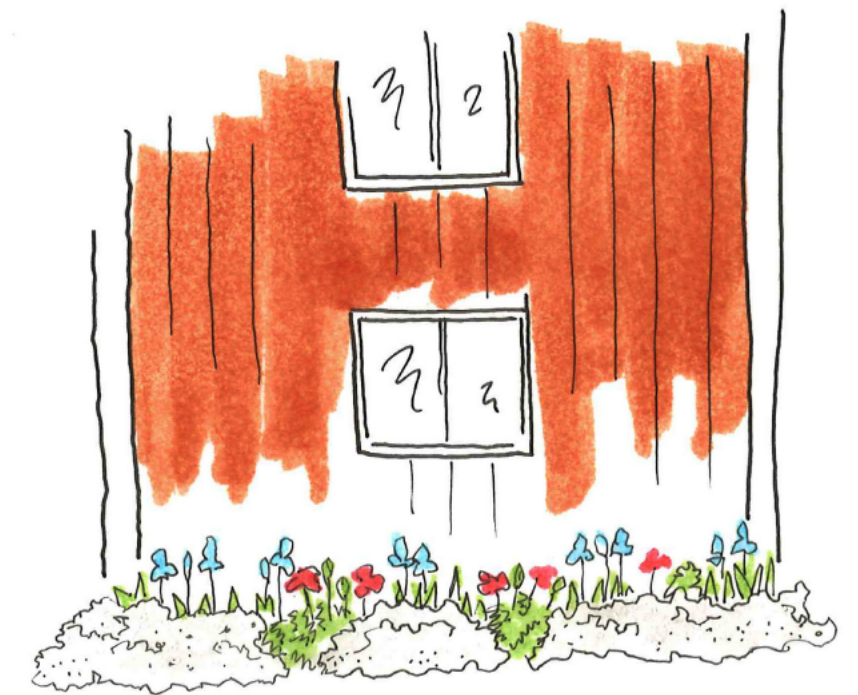
Maja-Lena Refsbäck 2013

Garvaregården

forts. vyer

Vy 3 (ej skalenlig)

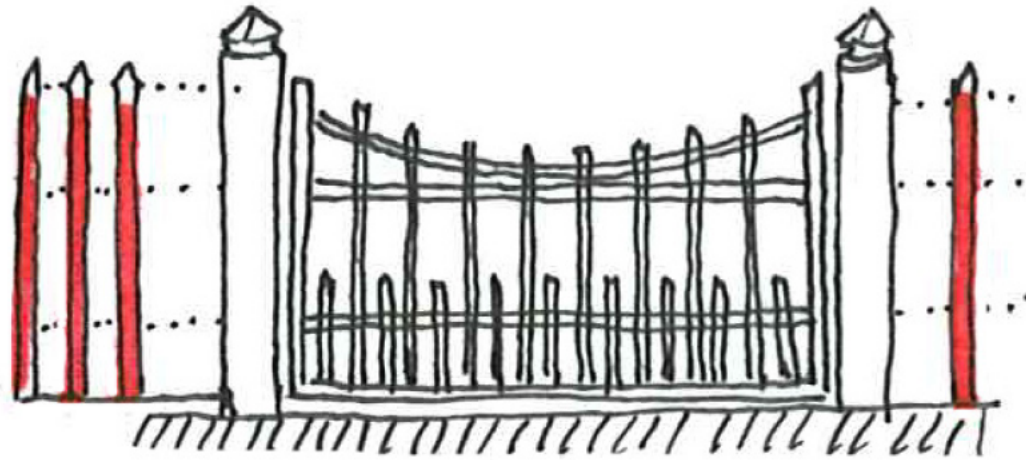
Vy 4 (ej skalenlig)

Gestaltningförslag till Garvaregården 6:8
Nyhyttan, Nora

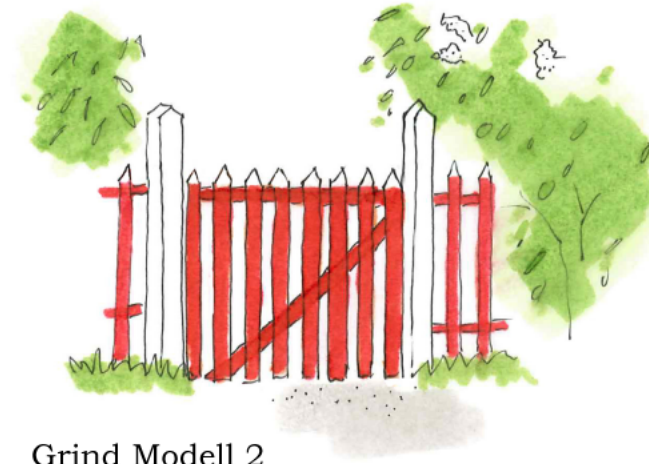
Maja-Lena Refsbäck 2013

Garvaregården

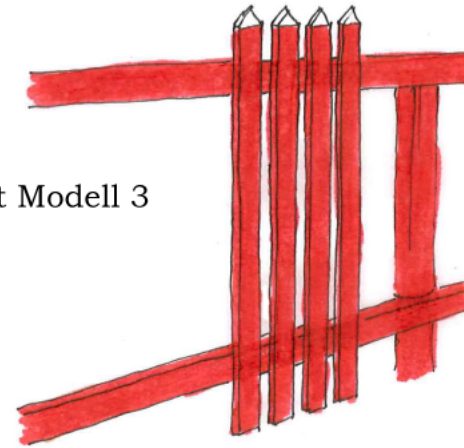
Illustrationer
(OBS ej skalenliga)

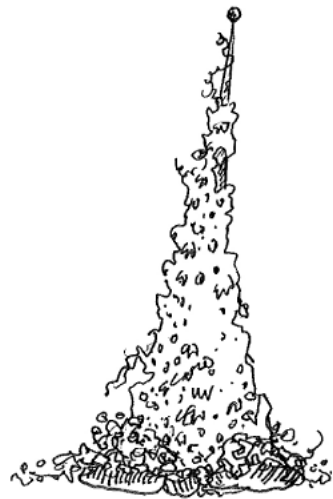
Grind Modell 1 (samtliga, modell 1-3, är inspirerade av ritningar hämtade ur Mårtensson (1998))

Grind Modell 2

Staket Modell 3

Humle (*Humulus lupulus*)

Syrénberså (*Syringa vulgaris*)

Blomsterrondell med vit-målade stenar.

Gestaltningförslag till Garvaregården 6:8
Nyhyttan, Nora

Maja-Lena Refsbäck 2013